

A szociológiai szemléletmód általánossá válása néhány évvel később következett be; megelőzte a hazai szociológia nagyarányú föllendülése, elsősorban a társadalmi rétegződés kutatásaiban. A társadalmi hovatartozás és az iskolai eredmények kapcsolatának sokszoros vizsgálatán túl, volt még egy területe a szociológiának, amelyet a hazai pedagógusok is kedvvel műveltek s művelnek, s ez a mikroszociológiai kutatás. A fölismerés, hogy a gyerekek viselkedését egyrészt a társaik határozzák meg, másrészt alapvetően befolyásolják a szülei társadalmi státusa, megvilágosítóan hatott. Nem csoda, ha szociológusok – és pedagógusok – egész nemzedéke ma sem tud szabadulni attól az alapvető élményétől, hogy az iskolai élet nem olyan, mint amilyennek a tradicionális pedagógia bemutatja, hanem egészen más (sőt még a torzításoknak is jól megfigyelhető törvényszerűségei vannak).

A mérési módszerek és szemléletmód alapján egyfelől, a szociológiai látásmód és eredmények alapján másfelől, napjainkra többé-kevésbé úgy látszik, hogy neveléstudományra valójában nincs is nagyon szükség. A közvélemény az iskoláról részben saját tapasztalatai és gyerekeinek élménybeszámoló alapján tájékozódik, részben pedig szociológiai közvetítéssel. Mi tagadás, ez a kép sötét. A neveléstudomány és a neveléstudások pedig abba a helyzetbe szorultak, hogy vagy ők is tovább színezik ezt a sötét képet, vagy pedig védelmükbe veszik a fönnálló gyakorlatot. Az utóbbi népszerű szerep ugyan a pedagógusok foglalkozási csoportja szemében, de szakmai szempontból azt jelenti, hogy a neveléstudomány meg sem kísérli megmozgatni a tágabb közvéleményt. Az előbbi szerepet vállalva talán a pedagógus is versenyben tudna maradni a tömegtájékoztató eszközök műsorkínálatában, a könyvpiacón és a folyóiratok szerkesztőségeiben – csakhogy egyre kevésbé a saját pedagógiai mondanivalójával.

Ilyen ellentmondások közepette szeretnék rámutatni arra a sajátos szellemi mozgásra, amelyet egyre többen tapasztalnak külföldi tanulmányútjaik alkalmával. Más országokban a neveléstudomány reneszánszát éli. Igaz, hogy nem a hagyományos, az iskolás pedagógia, hanem jórészt azok az irányzatok, amelyeket Mihály Ottó és munkatársai „a polgári nevelés radikális alternatíváinak” neveznek. Olyan mértékben igaz ez, hogy sok helyütt inkább a „neveléstudomány” kifejezést is elvetik – előlve a patinásabb „pedagógiát” –, csakhogy elzárkóznak az angolszász ihletésű pozitívista tudományosság elől, és az élő, változó nevelési valóságot ragadják meg. Az pedig a hazai olvasóközönség előtt sem ismeretlen, hogy a dél-európai latin-amerikai országokban az „intézményi forradalom” néven nevezett értelmiségi mozgalom miként igyekszik kiterjeszteni a társadalmi tanulás hatósugarát, tagadva az iskola intézményének szükségességét (Ivan Illich), keresve az írni-olvasni tanítás és a társadalmi fölszabadulás kapcsolatait (Paolo Freire). Az viszont egyelőre kevésbé ismert a nem szűkebben szakértői körök előtt, hogy az ilyen mozgalmak szorosan összekapcsolódnak a társadalmi közösségek, kulturális életre keltésének azokkal a kísérleteivel, amelyek egy-egy település vásárait, népünnepélyeit, a település lakóinak szabad idejét, érdekvédelmét stb. szervezik meg – a fönnálló tőkés uralmi renddel szemben.

Úgyhogy a polgári nevelés radikális alternatívái – ahogyan azokat Mihály Ottó munkacsoportjának érdekes könyvéből is kiolvashatjuk – messze több és más, mint futó érdekesség. Az persze lehet, hogy nálunk egyelőre még futó érdekesség fog maradni. Nem hiszem azonban, hogy sokáig ez maradhat, és hogy jól volna így. Inkább azt jósolom, hogy a nevelés és a pedagógia újjászületése a nem túl távoli jövőben nálunk is bekövetkezik. De ha neveléstudományunk nem eléggé nyitott és fogékony az újra, akkor ennek az új szellemi „földrésznek” a fölfedezése könnyen a pedagógián kívülre siklik (például a közművelődés-tudományba). Bálint Mária, Gubi Mihály és Mihály Ottó könyve egyedülálló kezdeményezés arra, hogy a pedagógia a nevelés megnövekedett társadalmi jelentősége alapján tudjon megújulni.

Kozma Tamás

FARKAS ENDRE: ERKÖLCS, ÉRTÉK, NEVELÉS

Budapest, 1980. Tankönyvkiadó. 170 oldal.

Farkas Endre vékony könyvecskéjével tartalmas olvasmányt vesz kezébe az olvasó. E lényegében ismeretterjesztő munkába oly sok értéket sikerült sűrítene, hogy a legkülönbözőbb érdeklődésű olvasó figyelmére számíthat.

Mivel a szerzőnek egy nehéz, kevesek által művelt, ugyanakkor nagyon fontos műfajban, a *filozófiai népszerűsítő irodalomban* sikerült jó színvonalú munkát alkotnia, indokolt, hogy erényeinél hosszabban is elidőzzünk.

Farkas Endre munkája elkötelezett, de szuverén szerzőre vall. Bár e kis lélegzetű munkában képes szóba hozni a marxista etika majd minden fontos tételét, kategóriáját, érzékeltetni egész szellemét, olvasóit nem „terheli le” sem tételes fejtegetésekkel, sem a klasszikusoktól vett hosszab idézetekkel. A filozófiai alapanyag inkább csak „átsejlik” a mondanivalón, valójában a marxista filozófia szemléleti és módszertani eljárásai a szerző személyén áttételeződéve jelennek meg, azon át, ahogyan ő értékeli a társadalom különböző szimptomáit, alakuló tendenciáit, s vizsgálni képes az „éppen ma” aktualitáisait is.

A problémakörben kicsit is járatos olvasó előtt az is nyilvánvaló, hogy Farkas Endre elkötelezettsége nem azért tud mély és eleven maradni, mert az újabb tudományos eredmények feldolgozásától elzárkózik, vagy a társadalom történéseire nem figyel elég érzékenyen. Munkája nagyon is *korszerű* abban az értelemben, hogy rendkívül sok „háttér információra”, elolvasott munkára, megismert irányzatra enged következtetni, újszerű szintetizálási és differenciálási kísérletei rugalmas és jó reagálóképességről tanúskodnak. A leírtak mögött érezhetően egy olyan ember van, aki folyamatosan követi az élet, a társadalom, a tudomány fejlődését, az újabb történéseket az etika szempontjából értékeli, s ezek alapján újra és újra nekigyürkőzik, hogy rendet teremtsen az etika szövevényes problematikájában.

Említésre méltóak munkájának formai erényei is: jellemzése találóak, újszerűek, érvelései világosak, árnyaltak, szellemesek, stílusa mindvégig élvezetes.

A magunk részéről úgy véljük, hogy nagyon fontosak lehetnek, jó szolgálatot tehetnek az ilyen jellegű filozófiai ismeretterjesztő munkák. Különösen napjainkban, amikor is az tapasztalható, hogy a 60-as, 70-es évekhez képest jelentősen csökkent a filozófia tekintélye, hanyatlott az iránta mutatott érdeklődés. A pszichológia és a szociológia erőteljes fejlődésével áthangolódott a társadalomtudományi gondolkodás, új orientációk váltak meghatározóvá. Ebben az összefüggésben mindenekelőtt az érdemel említést, hogy túlsúlyra jutott a tényrögzítésre, az „amint van”, „ahogy van” visszaadására, az értékelő momentumoktól való minél tökéletesebb függetlenedésre irányuló törekvés. Mindez kedvezőtlenül hatott a filozófiával kapcsolatos közmegítélésre, amelynek egyik fontos feladata éppen az értékelés, a minősítés, a normatívák megfogalmazása.

E folyamatnak az is velezjárója volt, hogy jó néhány – többek között az etikát érintő – kérdésben feszültség jött létre a pszichológiai, szociológiai, filozófiai megközelítés között. A pszichológia és filozófia között pl. kimondva vagy kimondatlanul abban a kérdésben, hogy az etikai szempontból értékesnek vélt emberi megoldások gyakran ártnak az egyén mentális egészségének.

Az etika és a pszichológia értékrendje közötti különbségek egy alapproblémába sűrűsödnek: míg a pszichológia értékrendje jelenéhez köti az embert, a jelen legsokoldalúbb, legintenzívebb átélését tartja kívánatosnak, az etika – mint az Farkas Endre könyvében is többször megfogalmazódik – az emberi haladásához való viszony, a nembeliség ügyének szolgálata szempontjából alkotja meg értékrendjét.

A pszichológiai és etikai megközelítés feszültségének nyíltabb megvitatása azért is kívánatos volna, mert e kérdés a polgári teóriákkal folytatott osztályharc szempontjából is előtérben áll. Az egzisztencialista filozófia részéről például sok elmarasztalás érte a marxizmus sajátos „teleológiáját”, sokan vélik úgy közülnük, mint Simone de Beauvoir: „... kapóra jön az élőknek az efféle rendszer, amelyben minden elmúlás új felé halad.” (Mandarinok 53. o.)

A polgári értékszociológia egyik vezéralakja, Max Scheler pedig nyíltan úgy fogalmaz: „... kevésbé nevezhető erkölcsi értékelések „elvének”, hogy az lenne a jó és rossz, ami elősegíti vagy gátolja a benne mint valóságos nembn rejlt fejlődéstendenciát.” (M. Scheler: A formalizmus az etikában és a materiális étiketika. 413. o.)

A szociológiai és etikai megközelítés közötti feszültség lényegét magunk is abban látjuk, amiben Farkas Endre. A szociológiát a szocializmusban élő és ható erkölcsi rendszerek érdeklik. E megközelítés számára a szocialista erkölcsi rendszer is csak egy a többi ható, élő rendszer mellett. Ha viszont abból a szempontból vizsgálódunk, hogy mi a szocialista társadalom legadekvátabb erkölcsi tükörképe, a szocialista erkölcsöt többnek és másnak kell tekintenünk, mint a többi jelenlévő és ható erkölcsi rendszert. A szocializmus erkölcsének reprezentatív elemét csak minőségi elemzéssel lehet megragadni, amikor az erkölcsi rendszer struktúrája a legélenjáróbb tartalomhoz viszonyítva határozódik meg. (31.

ol.) Azaz: „... a szocializmusban többféle erkölcs létezhet, de ... a fennálló erkölcsök közül az egyik nemcsak „benn van” a szocializmusban, hanem a szocializmus jelenét és jövőjét mint értéket is magában hordozza.” (28. o.)

Az ilyen irányú megközelítés épp az etikai elemzés feladata, ez az a szerepkör, amelyet semmilyen más szempontú elemzés nem tölthet be.

Különös aktualitást ad ezeknek a gondolatoknak mindaz, amit azon a konferencián tapasztalhatott a résztvevő, amelyet ez év novemberében a TIT az értékek és mindennapi kultúra témakörében szervezett Salgótarjánban. A konferencia három napján nem az irányban történt előrelépés, hogy az egyébként nagyon kívánatos interdiszciplináris kutatások erőteljesebben beinduljanak, világosabban megfogalmazódjanak a különböző megközelítések között lappangó feszültségek, sokkal inkább az volt tapasztalható, hogy az etikával kapcsolatos jó néhány kérdésben is napjainkban a szociológiai, szociálpszichológiai megközelítés egyoldalú preferenciát nyer.

Mindezt figyelembe véve külön is tiszteletet érdemel Farkas Endre, hogy a „hagyományos” filozófiai megközelítést vállalja, élteti, jó színvonalon propagálja. S oly mértékben szívügyének tekinti, hogy nem egy kérdésben alkotó továbbfejlesztésére is alkalmasnak bizonyul. Ez mutatkozik meg különösen a kollektivizmus és humanizmus problémáit taglalo fejezetekben, a kispolgáriság jellemzésében, a forradalmiság értelmezésében, a konform és nonkonform magatartás „logikájának” érzékletes bemutatásában. S az új utak kimunkálására, eddig nem közkeletű gondolatok, szempontok elfogadására úgy tud vállalkozni, hogy az olvasó nem érzi az eddig vezető út fáradtságát, csak azt, hogy olyan könyvet olvas, amelynek problémái bevezetnek az élet sűrűjébe.

Nem hallgathatjuk el, hogy a munkának éppen a pedagógiai mondanivalója a legkevésbé magvas. Ennek több oka lehet, de mindenképpen közre kell játszania annak is, hogy az értékközvetítés mechanizmusáról nehéz úgy érdemben beszélni, hogy az értékek területén annyi tisztázatlanság uralkodik, mint manapság. Ennek ellenére néhány mélyen szántó gondolatsort, jó észrevételt pedagógiai összefüggésben is tartalmaz a könyv. Figyelemre méltónak tartjuk azt a törekvést, hogy az etika és a pedagógia minél szorosabb kapcsolatának kiépítésén fáradozik.

Angelusz Erzsébet

SÁRKÖZI ISTVÁN: AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER NÉPISKOLAPOLITIKÁJA MAGYARORSZÁGON (1919. AUG. – 1944.)

Budapest, 1980. Akadémiai Kiadó. 271 oldal

Nehéz olvasmány Sárközi István munkája. A nehézséget a könyv stílusa, frazeológiája jelenti. Ugyanis ennek a hézagpótlóan fontos munkának – figyelembe véve a korszakra is vonatkozó forráspusztulást – szokatlanul „polemikus”, sok tekintetben a tudományos elemzések (s ez még nem jelent „pártatlanságot”) hangvételét mellőző hangulata van. Pedig a tények agitatív erejét egyébként sem nélkülöznék, hiszen a korszak kirívó hiányosságait, mulasztásait az összegyűjtött adatok is bizonyítják. Sajnos, a szerző nem elégszik meg ennyivel (ebben talán közrejátszik az is, hogy az általa felhasznált irodalom zömmel az 50-es (!) illetve a 60-as évekből származik.) Nem lehet szerencsésnek tekinteni azt a módszert, amely egy nyilvánvalóan még csak nem is polgári demokratikus rendszert állandóan szocialista mércével mér (pl. 167. o., vagy 205. o. stb.)

A korszak sajnálatosan eltorzult magyar társadalmi valóságával szemben a szerzőnek olyan mérhetetlen ellenszenve van, hogy a „parlamentáris fasiszta diktatúra” (244. o.) furcsa kategóriája a legenyhébb kifejezés, amit a szerző e társadalmi rendszerre alkalmaz. Így nem véletlen az sem, hogy ilyen végső következtetésre jut: „A nevelési tényezők és alapelvek a nép butítására (sic!), hamis és hazug élet-, és világszemlélet formálására voltak alkalmasak...” (239. o.) Egy a szerző által is elismerten az analfabétizmussal kínlódo iskolarendszerhez, ahonnan – mellékesen megjegyezve – ma is tevékeny generációk kerültek ki, talán mégsem így kellene közeledni.

A könyv általánosságban kerüli a korszak környező országaival való alapos összehasonlítást s ezzel a magyar társadalom – kétségtelenül létező nacionalizmusa, sovinizmusa – abszolutizálódik.